

Відгук
офіційного опонента про дисертацію
Самойленко Валерії Вікторівни
«Мовні особливості сучасного художнього дискурсу для дітей»,
подану для захисту на здобуття ступеня
доктора філософії
зі спеціальності 035 Філологія
(Дніпро, 2023.– 261 с.)

Не цитований сьогодні з об'єктивних причин відомий класик свого часу зронив фрази, яким судилося стати крилатими, про те, що для дитячої літератури підходить усяка форма реалістичного письма, крім нудної, і що для дітей треба писати так само, як і для дорослих, тільки краще. Збігли десятиліття, відбулися разючі суспільні зміни, переформатувався літературно-мистецький поступ, а щойно наведені настанови не тільки не втратили своєї гостроти, а й відчутно посилили її. Зобов'язують пильнувати дитячий та юнацький макрокосм і модерні обставини, зокрема інновації у видавничій справі, спектр яких невинно множить у зв'язку з активним розвитком цифрових технологій. Зі звичайною дитячою книжкою сьогодні змагається онлайн-контент для підростаючого покоління, до прикладу, енциклопедії для юних читачів, призначення яких – «розширювати кругозір дитини, ознайомлювати її з новими й цікавими фактами, подіями, явищами, допомагати сформувати знання, уміння й навички» [Гай-Нижник П. «Vikidia» – універсальна багатомовна онлайн-енциклопедія для дітей. *Енциклопедичний вісник*. 2023. Вип. 14. С. 83]. Конкуренція – річ потрібна в усіх сферах, і у царині духовній також, позаяк вона стимулює, мотивує, надихає змінювати все консервативне, ретроградне, навіть усталене та утрадиційнене.

Важливо, аби оригінальні за формою джерела інформації про те, що оточує нас, були не «позбавлені будь-яких національно-зорієнтованих контекстів», «спрямовані на виховання загальнолюдських цінностей добра, співчуття, любові, пізнання основних речей, подій і явищ» [там само]. Ідеться зосібна про перекладні видання з інших мов, що не враховують і не виховують особливостей «ментальності народу, до якого належить малеча, його світоглядні засади, історико-культурні традиції, національні і сімейні цінності,

самоусвідомлення і гордість належності до своєї нації як до великої єдиної родини» [там само].

Таку некоротку інтродукцію до відгуку як специфічного жанру наукового дискурсу використано свідомо – з тим, аби переконатися у винятковій значущості багатожанрового художнього посилу, адресованого дітям, щоб наголосити на обов'язковій для нього гармонії змісту та форми, а ще – на знаковості слова і в тих новоявлених книжках, де вишукані зображення домінують над текстом. Даром писати для дітей ліпше, ніж для дорослих, наділені не всі інженери людських душ, не так рясно їх уродило на літературному полі. Те саме варт сказати і про дослідників феномену художнього дискурсу для дітей. Порушена проблема знайшла своє належне висвітлення у студіях таких учених, як О. Будугай, Н. Вернигора, А. Габідуліна, І. Денисовець, Н. Дзюбишина-Мельник, Е. Калинюк, Л. Кияк-Редькович, та ін.

До цього поважаного наукового товариства долучається В. Самойленко, яка підготувала дисертаційну працю «Мовні особливості сучасного художнього дискурсу для дітей», результати якої репрезентовано в доповідях на трьох міжнародних та двох усеукраїнських конференціях і в одинадцятьох одноосібних публікаціях: чотири статті надруковано у фахових виданнях, рекомендованих ДАК України, одна – у періодичному науковому виданні держави, що входить до Організації економічного співробітництва та розвитку Європейського Союзу, дві – у збірниках матеріалів міжнародних конференцій, чотири – у збірниках матеріалів всеукраїнських конференцій.

Наголосимо з особливим притиском, що об'єктом дослідження обрано **мовну архітекτονіку** прозових творів для дітей, зосібна повістей. Актуальність рецензованої роботи очевидна: вона зумовлена, по-перше, «відсутністю комплексних досліджень сучасних художніх текстів для дітей з урахуванням їхнього прагматичного потенціалу», по-друге, «потребою вивчення творів для дітей як окремого різновиду художнього дискурсу з характерними категорійними та структурними особливостями», по-третє, «потребою лексико-стилістичного й структурного аналізу» цього функційного різновиду мови [с. 2].

Відразу зацентруємо й на таких двох моментах: 1) поставлену мету повністю зrealізовано: належно схарактеризовано з позицій дискурсивності художню літературу, комплексно проаналізовано структуру художнього тексту й мовні засоби, що виконують роль ідентифікатора мегатексту дитячої художньої літератури та актуалізатора прагматичної настанови автора; 2) поглиблено важливі аспекти дискурсології, лінгвопрагматики, а почасти й стилістики, передовсім ті, які стосуються специфічних категорій художнього дискурсу для дітей, головно категорії спрощеності, та формального, змістового і формально-змістового рівнів композиційно-стилістичної організації української дитячої повісті, до того ж у проєкції на гетерогенність його природи.

Вище йшлося в загальних контурах про альтернативний носій інформації, адресований дітям, – онлайнний ресурс, його стратегічні цілі, переваги та ризики. І це не мимовіль проартикульовані навколодисертаційні розмисли рецензента, а солідаризація з такими наповненими переконаності й тривоги міркуваннями дисертантки: «Діти – особлива категорія читачів з унікальними потребами в читанні, оскільки книга для такого читача повинна бути ємною за змістом, але цікавою, веселою, розважити та заохотити юного читача до її прочитання», «В умовах стрімкого розвитку інформаційних та комп'ютерних технологій у ХХІ ст. поширюються способи й засоби дитячих розваг, виникають нові потреби в знаннях та досвіді (володіння комп'ютером, адаптація до швидких змін, навчання протягом усього життя). Для конкуренції з мультимедійною галуззю авторам та видавцям потрібно створювати інтерактивний, насичений враженнями та емоціями продукт, який привертатиме увагу читача назвою і підтримуватиме її протягом усього процесу читання» [с. 17]. Зрозуміло, що вирішені проблеми не з розряду власне лінгвістичних, тож закономірно, що вони не увійшли у дослідницьке ядро. Порушені питання, однак, і не опинилися на перманентно крайній периферії, за нагальної потреби їх виведено на домінувальні позиції і використано як надійний підмурок для розкриття специфіки мовно-виражальних засобів художнього дискурсу, адресованого дітям, та окремішності його архітектоніко-

мовленнєвої форми, для характеристики креолізації як ефективного засобу компресії тексту.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу структури сучасного художнього дискурсу для дітей та його прагмалінгвістичних особливостей. Змістовими константами видового рівня цього найстратегічнішого для рецензованої праці положення є *дискурс* (художній текст, повість), *діти* (колективний адресат, універсальний реципієнт), *прагматика* (мовно-виражальні засоби у вигляді гіперо-гіпоніміїчних відношень у лексичній системі, функційно навантажених епітетів, порівнянь, метафор тощо), а якщо конкретніше, то в органічно-гармонійному синтезі вони репрезентують родову константу «*текст для дитини*», тобто, за твердженням дисертантки, «комплекс лексичних, стилістичних, структурних одиниць для реалізації найосновнішої стратегії: вразити, здивувати, захопити увагу свого реципієнта й зосередити на собі, водночас розвинувши читача, надавши йому нові знання, а відповідно й новий досвід» [с. 17]. Над цим та усіма іншими дитиноцентричними когнітивними формулами вивищується опозиція «дорослі / діти», наповнена таким глибинним змістом: «Художній дискурс для дорослого читача відзначено рівноправністю, оскільки обидва комуніканти дорослі ... однією з найхарактерніших рис творів для дітей є педагогічна настанова, дидактичність, оскільки надзвичайно важливо сформувати в реципієнта такого твору художній смак, моральні категорії, читацьку компетентність тощо» [с. 49].

Валерія Вікторівна, як і її попередники, що спрямовували свої дослідницькі зусилля в експліцитно-імпліцитний простір «текст / дискурс», та наступники, які, можливо, з вужчим розмахом, але неодмінно робитимуть це, використовуючи набутий досвід, приречена була на глибинне з огляду осі координат обраної нею наукової проблеми інтерпретування концептуального виміру дискурсу, тексту, а принагідно і твору. Отож доречним для розглядуваної праці вважаємо розділ «Лінгвістичні аспекти дослідження художньої мови дискурсу для дітей» (с. 23–73), у якому представлено системні відомості про місце цього дискурсу в лінгвістичній парадигмі та його дефініційно-класифікаційні параметри в мовознавчих студіях, про специфічні

дискурсивні категорії художнього дискурсу для дітей і методологічні основи дослідження його лінгвальних особливостей. Претендувати на оригінальність, вибудовувати власну «дискурсивну» версію не під силу навіть маститим мовознавцям – це по-перше. По-друге, конкретна наукова розвідка має бути оперта на переконливі засадничі положення. В. Самойленко обирає активно використовувану й раціональну технологію інтерпретування дискурсу, а саме: солідаризування з авторською версією, вияскавлення її пріоритетних засад, «накладання» їх на широке концептуальне тло з відповідним коментуваннями, з-поміж яких і власні аргументи.

Дисертантка, услід за одним із авторів монографії з промовистою назвою «Як намалювати портрет птаха : методологія когнітивно-комунікативного аналізу мови» (Харків, 2017), трактує дискурс як гетерогенне (культурне, когнітивне, соціальне, етнопсихічне, політичне) явище, «як багатоаспектну когнітивно-комунікативно-мовну систему-гештальт», репрезентовану «сукупністю трьох аспектів: формуванням ідей та переконань, що реалізовує когнітивний аспект, взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах або ситуаціях, що унаочнює соціально-прагматичний аспект, і використанням вербальних та паравербальних знаків, що втілює мовний аспект поняття» [с. 25].

Наступний логічний крок – тлумачення художнього дискурсу як важливого і специфічного компонента дискурсивної парадигми, вирізнення його категорійної ієрархії. Переконливим видається твердження про аналізований феномен як комунікацію адресанта й адресата в тих або тих культурно-соціальних вимірах, кінцевий результат якого – художній текст. До його іманентних характеристик уналежнено багаторівневість структури, а також вторинність (фіктивність) природи, «де мовлення персонажів являє собою комунікативно-вторинну діяльність» [с. 33], та домінування експліцитної інформації над експліцитною. Остання ознака – органічний складник дискурсу для дітей.

Не обійдено увагою й такої важливої проблеми, як текстові категорії. У художньому дискурсові для дітей, як і в будь-якому іншому, взаємодіють,

перебуваючи у відношеннях взаємозалежності, такі наділені статусом автономності категорії, як комунікативність – ієрархічно найвищий рівень репрезентації динаміки текстових категорій, антропоцентричність – базовий складник комунікативної моделі «адресант – текст – адресат», адресантність, адресатність, внутрішньо- та зовнішньотекстуальна, або інтертекстуальна, діалогічність, зв'язність, інформативність, дискретність, модальність, експресивність, емотивність, аксіологічність тощо. Дослідниця орієнтується на чотиричленний поділ категорій дискурсу (конститутивні, жанрово-стилістичні, змістові, формально-структурні) В. Карасика, розширюючи спектр категорії діалогічності, репрезентованої підкатегоріями суб'єктності та адресованості (адресантності й адресатності). Ця концепція знайшла послідовне, а не фрагментарне, як це часто трапляється, дослідницьке втілення.

Новаторський характер рецензованої роботи полягає і в тому, що змістові категорії художнього дискурсу диференційовано на загальні та специфічні, або закріплені за дискурсом для дітей, з урахуванням притаманних їм різнорангових корелятивних відношень. Заімпонувало дефінування категорій інтердискурсивності та форм її втілення [*посилання* (мабуть, ліпше покликання), *включення* (не зовсім доречне номінування), *денотативно-концептуальна й емотивно-концептуальна адаптація, екстраполяція*], експресивності, емерджентності, спрощення і аргументоване витлумачення на цьому тлі інформувальної стратегії художнього контенту для дитини.

Не викликає анінайменших застережень методологічна база дисертаційної праці. Ключові принципи чітко ранжовані й системно екстрапольовані відповідно до закріплених за ними дослідницьких стратегій та процедур на концептуальні маркери тексту, для яких інтегрувальним чинником є антропоцентричний підхід, що передбачає аналіз тексту в тріадній парадигмі «автор – текст – реципієнт».

Удокладнено схарактеризовано структурний рівень прозового тексту для дітей (розділ 2 «Структурна характеристика дитячого художнього дискурсу», с. 74–168). Після ґрунтовного трактування поняття «дискурс», компаративного інтерпретування понять «дискурс» і «текст», «текст» і «твір» виникла очевидна

потреба комплексного аналізу повісті як «найпоширенішого через доступність для читача молодшого й середнього шкільного віку» [с. 74] жанрового модифікатора середньої прози. Порушено й успішно розв'язано дві важливі проблеми: 1) композиційні особливості тексту дитячої повісті та 2) текст і мегатекст як компоненти гетерогенної структури художнього дискурсу для дітей.

Що ж до композиційних особливостей, у фокусі яких внутрішньотекстові зв'язки; єдність форми, змісту та сюжету; особливості чергування різних форм і типів мовлення; співвіднесення побудови художнього тексту з мовленнєвими актами, то позиція авторки дисертації чітка й переконлива: послідовно розмежовано змістовий та формально-змістовий рівні композиції. Опираючись на багатий ілюстративний матеріал, В. Самойленко різновекторно аналізує сюжет, тобто ключову лінію розвитку подій, як важливу структурну одиницю *змістового рівня* через його традиційні складники – експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація та розв'язка. До кожного з них подано короткі за формою і ємні за змістом власне авторські та інтертекстуальні коментарі.

Треба похвалити молоду дослідницю за те, що вона з'ясувала особливості композиційної структури детективної повісті, повісті-казки, пригодницької повісті, повісті-фентезі й довела, 1) що вони різняться не лише змістовими (повість-казка синтезує реальне та фантастичне, тоді як пригодницько-шкільна повість відтворює рідні пригоди школярів), а й композиційними (повість-фентезі наповнює схоластика випадковостей) домінантами, 2) що «узагальнена схема побудови повісті для дитини є класичною» (с. 108). *Формально-змістовий рівень* композиції сучасної повісті для дітей, за авторкою дисертації, – це архітектоніко-мовленнєві форми як репрезентанти зовнішньої конструкції тексту та композиційно-мовленнєві форми як маніфестанти його внутрішньої організації. І ті, і ті належно потрактовано з оперттям на конкретні твори й типове вербалізаційне тло.

Кваліфіковано описано модель комунікації одного, двох чи більше її учасників через монологи, діалоги та полілоги або їхні своєрідні субститути у

формі прямої мови й різних видів чужої мови, а також оповіді від 1-ої, 2-ої чи 3-ої особи. Цінними є спостереження над трилогами – найпопулярнішою у творах для дітей формою спілкування. Умотивовано причини поширеності цього акту комунікації: «найчастіше героїв повісті для дітей троє (два протагоністи й антагоніст)» [с. 114].

Інформативною насиченістю, переконливістю вирізняється частина дисертаційної праці, у якій ідеться про такі першорядні атрибути гетерогенної будови художнього дискурсу для дітей, як текст і мегатекст. Вони, як і композиція, – одна з важливих умов функціонування тексту, запорука його досконалості. В. Самойленко з притаманною їй скрупульозністю аналізує структуру мегатексту, вичленовуючи в ній 1) основний та 2) факультативний тексти, а також 3) допоміжні текстові конституенти.

Експлікаторами факультативного тексту є передмова, післямова, зміст, резюме, примітки, епіграф, присвята, бібліографічні покликання. Допоміжні компоненти тексту – таблиці, схеми, додатки, креолізований текст. «Складові одиниці в мегатексті, – наголошує дисертантка, – можуть бути нерівноправними через їхнє нерівномірне навантаження, різні прагматичні цілі, комунікативну первинність або вторинність» [с. 132]. А це, продовжує вона свою думку, послідовно й цілеспрямовано віддзеркалює прагматичну мету – «передати інформацію» або «спростити її передавання відповідно» (там само).

Про заголовки, епіграфи, присвяти, креолізовані тексти підготовлено сонмище праць. Переповідання думок та поглядів, що стосуються цих текстових маркерів, – зайва, навіть безрезультатна справа, дослідження ж їхнього прагматичного потенціалу – річ перспективна й вельми потрібна. Авторка рецензованої праці сумлінно потрудилася над прагматичністю заголовків, присвят, епіграфів, малюнків, що візуалізують, доповнюють або розтлумачують текст. Висновок рецензента такий: перед нами довершений науковий мінідискурс, який має теоретичне і практичне значення.

Із приємністю констатуємо, що третій розділ дисертації («Лексико-стилістична характеристика художнього дискурсу для дітей», с. 169–222) споріднює з першим та другим логіка викладу і змістовність, теоретична

насиченість та прагматична запроектованість. Значущість його належно вмотивована: «Найрепрезентативнішим аспектом будь-якої книги для дітей є лексико-стилістичне оформлення. Його особливості зумовлені потребою сформувати пасивний та активний словник дитини, сприяти кращому розумінню подій, емоцій, вражень, сформувати загальну читацьку компетенцію. Лексика таких текстів являє собою одиниці різних стилів мовлення та об'єднана гіперо-гіпонімічними, синонімічними та антонімічними зв'язками, що демонструють дитині всю різноманітність лексичного шару мови та його системність ... дитина, прочитавши той чи той художній текст, поповнює й виструнчує свій лексичний запас, водночас проаналізувавши та зрозумівши нові денотати. Засоби увиразнення мови відіграють важливу роль у становленні особистості, оскільки саме людська здатність до абстрагування, уяви та художнього сприйняття дійсності характеризує людину як особистість» [с. 169].

На прикладі конкретних творів розкрито текстотвірні властивості важливих у житті дитини гіперо-гіпонімічних відношень (зафіксовано близько тисячі прикладів їх), як-от: «назва особи» ↔ «вид діяльності», «професія», «стосунки», «характеристика»; «тварина» ↔ «водне середовище», «домашні тварини», «свійські тварини», «птахи», «дикі тварини», «плазуни», «гризуни», «комахи», «вимерлі тварини», «вигадані тварини»; «природа» ↔ «фрукти та ягоди», «овочі», «рослини», «дерева», «природні явища», «частина суші», «астрономічні явища», «наземні явища», «частина організму», «результат діяльності»; «час» ↔ «частина дня», «сезон», «місяці», «майбутнє» та ін. Конститутивність вирізнених та інших комплексно проаналізованих родових детермінативних відношень посилює іманентно закріплений за ними синонімічний та антонімічний ресурс. Означену проблему належно опрацьовано.

Як одне з промовистих досягнень виділяємо те, що авторці вдалося розкрити специфічну роль епітетів, порівнянь та метафор у повістях, адресованих дітям. Майстерно проаналізовано атенційну, прагматичну (суб'єктивно оцінну), емоційно-інфікувальну функцію епітетів, розкрито

стилістичну специфікацію тавтологічних, пояснювальних, метафоричних, простих і складних художніх означень; на основі багатого фактажу встановлено цікаву закономірність: «у текстах для дітей епітети з позитивною і негативною оцінкою співіснують в приблизно однаковій кількості» [с. 198]. Думалося чомусь про пейоративність, а маємо пейоративно-меліоративний паритет.

Отут – простір для міркувань, для майбутніх досліджень цієї важливої проблеми на покордонні різних наук (лінгвістики, філософії, психології та ін.). Схвалюємо методику опису інших тропів – порівнянь та метафор, зголошуємося з висновком, що всі «виявлені функційні, структурні, лексичні особливості аналізованих тропів слугують одночасно для реалізації таких дискурсивних категорій, як експресивність, емоційність та спрощеність» [с. 222], для ідентифікування специфічних індикаторів лінгвалізації описуваного дискурсу «як окремішнього різновиду художнього дискурсу» (там само).

Висновки до розділів повною мірою відображають їхню стратегічну проблематику, а загальні (можливо, занадмір розлогі) – зміст дисертації. Анотація віддзеркалює всі етапи дослідження, засадничі положення випрацьованої концепції, що має належне апробування, про які вже йшлося.

Щодо зауважень, побажань, пропозицій, то вони такі:

1. Не зовсім коректною щодо семантичної наповнюваності й демаркаційних властивостей є вживана в роботі конструкція *дитяча проза*, оскільки репрезентована нею інформація сприймається як синкретична – «адресатність + посесивність». Перевагу варто віддати синтаксичній структурі з власне-адресатною синтаксемою *для + іменник у родовому відмінкові*.

2. Дисертантка досліджує гіперо-гіпоніміїні відношення в лексиці творів для дітей, зосереджуючись на синонімії та антонімії головно як на репрезентативних утіленнях парадигматичних зв'язків. Робота значно виграла б, якби цей стратегічний для художнього дискурсу лексико-семантичний ресурс був не прив'язаний до родо-видової детермінованості, позаяк він орнаментує художній виклад, виконує важливі характерологічні функції на всіх рівнях гетерогенного тексту і його персоналізованого складу зокрема, зрештою, є

одним із важливих маркерів жанрової належності тексту та індивідуальних рис його творця.

3. Дисертантка рясно покликається на авторитетні праці українських і зарубіжних учених, що є виправданим та доречним. Однак подеколи запропонований нею виклад має констатаційний характер, не постає як логічна для такого дисертаційного мінідискурсу концептуалізована версія, неодмінно підкріплена власними міркуваннями. Наприклад, підрозділ «2.2.2. Присвята й епіграф» насичений не завжди коректною інтертекстуальністю, яку, на жаль, не убгано в окремий науковий сюжет із виразно задекларованою авторською позицією. Дослідження тексту та його складників, надфразних єдностей і фрагментів варто було б оперти на аналіз прагматичних типів речень, який пропонує А. Загнітко, зрозуміло, у їхній специфічній реалізації в сучасних повістях для дітей.

4. З незрозумілих причин опинилися поза дослідницьким простором такі сутнісні складники факультативного тексту, як передмова, післямова, зміст, резюме, примітки, бібліографічні покликання. Заявлено про те, що ці «різномірні компоненти у своїй сукупності слугують для утворення одного цілого мегатексту», який «має назву комунікативно гетерогенного феномену» [с. 133]. Не виконаною залишилася обіцянка: «зосередимо увагу на аналізі основного тексту з усіма його структурними особливостями та виконуваними ним функціями» [там само]. Присвята та епіграф – лише фрагменти факультативного тексту, який у гармонійному синтезі з основним текстом конституують структуру мегатексту.

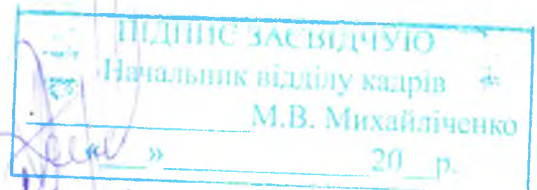
Висловлені зауваження і міркування не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, отже, і не применшують її теоретичного та практичного значення.

Уважаємо, що дисертаційна праця «Мовні особливості сучасного художнього дискурсу для дітей» відповідає вимогам, які зазначені в наказі Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами), а також у вимогах, передбачених пунктом 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу

вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Самойленко Валерія Вікторівна – заслуговує присудження їй ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор кафедри журналістики та
мовної комунікації Національного
університету біоресурсів
і природокористування України

Микола СТЕПАНЕНКО

Проректор з науково-педагогічної роботи
доктор філологічних наук, професор
кафедри журналістики та
мовної комунікації
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Василь ШИНКАРУК

